

Acțiuni negative?

Gheorghe Ștefanov

Expresia “acțiune negativă” este utilizată în mai multe feluri diferite. Uneori, expresia este folosită, pur și simplu, pentru a spune că o acțiune nu are efecte benefice. Se poate spune, în acest fel, că minciuna este o acțiune negativă sau că furtul este o acțiune negativă. Alteori, expresia poate fi folosită, în special în limba engleză, în opoziție cu expresii precum “affirmative action” sau “positive action”, pentru desemna o acțiune al cărei rezultat nu este avantajos pentru un grup de persoane discriminate, ci dimpotrivă.

În cele ce urmează nu voi avea însă în vedere asemenea utilizări ale expresiei. De fapt, nu voi avea în vedere nici una dintre utilizările care pot conduce la judecăți de valoare. “Negativ”, altfel spus, nu va avea aici nici o încărcătură evaluativă. Va fi un termen neutru, așa cum este, de pildă, în logica clasică, atunci când se vorbește despre “judecăți universale negative”.

Tema acțiunilor negative, așa cum s-a conturat în dezbaterile filosofice din ultimele decenii¹, poate fi exprimată prin enumerarea câtorva întrebări: “Există acțiuni negative?”, “Ce sunt acțiunile negative?”, “E compatibilă analiza acțiunilor negative cu analiza generică a acțiunilor?”, “Cum pot fi evaluate din punct de vedere moral acțiunile negative?” ș.a.m.d.

În textul acesta îmi propun să discut doar despre existența acțiunilor negative. Pentru aceasta, voi trece mai întâi în revistă câteva încercări de a indica astfel de acțiuni. În a doua parte a textului voi propune o abordare diferită a acestei probleme. Ceea ce doresc să susțin este că însăși formularea problemei este de natură să ne inducă în eroare. În locul “problemei acțiunilor negative” voi propune, în încheierea textului, o altă întrebare: “Cum se pot contrazice acțiunile noastre?”

1. Printre candidații la titlul de “acțiuni negative” s-au aflat acțiunile pe care le descriem în mod obișnuit fie drept eșecuri, fie drept omisiuni, fie drept evitări, fie drept abțineri. Să ne uităm în continuare la fiecare caz în parte.

În ce sens un eșec ar putea fi o acțiune negativă? Să presupunem că doresc să duc o scrisoare la poștă, dar atunci când ajung la oficiul poștal descopăr că e închis. Aș putea, în acest caz, fie să spun că nu am făcut nici o acțiune, întrucât acțiunea pe care mi-am propus să o realizez nu s-a

¹ Un punct de pornire al acestor dezbateri îl constituie Bruce Vermazen, "Negative acts", în B. Vermazen and M. Hintikka (editori), *Essays on Davidson: Actions and Events*, Oxford University Press, Oxford, 1985, pp. 93-104. Tema e însă mai veche, fiind tratată, de pildă, și în J. Bentham, *The principles of morals and legislation*, Hafner, New York, 1789.

încheiat cu succes, fie să spun că am realizat o acțiune incompletă. Dar aş putea de asemenea să spun că am făcut o acțiune negativă, respectiv “acțiunea de a nu duce o scrisoare la poştă”.

Ceea ce mă opreşte, însă, să aleg a doua variantă, e o intuiţie puternic înrădăcinată în modul nostru obişnuit de a gândi şi de a vorbi. Pentru a spune că am realizat o anumită acțiune, trebuie să presupun, în mod obişnuit, că am intenţionat să realizez acțiunea respectivă. Mişcările involuntare ale corpului meu nu sunt acțiuni tocmai fiindcă *eu nu intenționez să le fac*.

În exemplul de dinainte, altfel spus, nu s-ar putea spune că am realizat acțiunea de a nu duce scrisoarea la poştă fiindcă nu am intenţionat să nu duc scrisoarea la poştă. O acțiune eşuată, prin urmare, nu poate fi considerată o acțiune negativă, întrucât eşecul nu este intenţionat de către cel care realizează acțiunea.

S-ar putea vorbi, însă, despre un eşec intenţionat? Poate că unii oameni ar fi tentați să răspundă afirmativ la această întrebare. Ei ar putea descrie eutanasia pasivă, de pildă, drept un eşec intenţionat de a păstra o persoană în viaţă. Totuşi, poate că denumirea de eşec nu ar fi potrivită aici. Vorbim de obicei de un eşec atunci când o persoană se străduieşte să acționeze în vederea obținerii unui rezultat și nu reuşeşte să obțină rezultatul respectiv. În cazul eutanasiei pasive, însă, medicul nu se străduieşte să îl țină pe pacient în viaţă și eşuează, ci *nu acționează pentru a-l menține în viață*.

Un alt exemplu de eşec intenţionat ar fi următor. Trimit un prieten să ducă o scrisoare la poştă în locul meu. Acesta, știind că oficiul poştal se închide la ora 18, alege să se deplaseze până acolo în așa fel încât să ajungă după ora 18, sperând că datorită acestui eşec nu îl voi mai ruga să îmi facă alte servicii în viitor.

Am putea spune, în acest caz, că a fost vorba de un eşec intenţionat? Nu am spune, mai degrabă, că nu este vorba de nici un eşec? În acest caz, eşecul ar apărea dacă, de pildă, oficiul poştal ar fi deschis și după ora 18, iar prietenul meu ar trebui să îi înmâneze totuși scrisoarea unui lucrător poştal. Dacă intenția prietenului meu este *să nu depună scrisoarea la poştă* și el reuşeşte să obțină acest rezultat, atunci acțiunea sa, am spune, e încununată de succes. Așa că ar fi impropriu să vorbim, în acest caz, de un eşec. Mai mult decât atât, din examinarea acestui caz pare să reiasă că ar fi impropriu să vorbim, în genere, despre eşecuri intenționate. Aceasta întrucât expresia “eşec intenționat”, deși în aparență nu ridică nici o problemă, exprimă, de fapt, o contradicție semantică.

S-ar părea, prin urmare, că acțiunile care pot fi numite, în sens propriu, eşecuri, nu sunt acțiuni negative. Dar chiar dacă acceptăm că în cazul eutanasiei pasive (și în alte cazuri similare) nu poate fi vorba despre un eşec intenţionat, rămâne încă să vedem dacă în astfel de situații nu am putea spune că sunt realizate astfel de acțiuni.

Un doctor care nu intervine pentru a menține în viață un pacient, un om care nu intervine pentru a pune capăt unei discuții sau o persoană care nu face nimic pentru a duce o scrisoare la poștă se află, într-un sens, în situații similare. Ce au toate cazurile de acest tip în comun?

Am putea vorbi în toate aceste situații despre omisiunea de a acționa. O omisiune poate fi, însă, neintenționată. Dacă uit să duc scrisoarea la poștă după ce am scris-o, eu nu realizez acțiunea de a nu duce scrisoarea la poștă. La fel, dacă nu mă gândesc să intervin pentru a pune capăt unei discuții sau dacă uit de pacientul pe care aș fi putut să-l mențin în viață, nu s-ar putea spune că am realizat vreo acțiune anume. Iar faptul că în unele cazuri o omisiune neintenționată poate fi blamabilă din punct de vedere moral sau culpabilă din punct de vedere juridic nu constituie o indicație potrivit căreia ar fi vorba, în cazurile respective, de acțiuni negative. O persoană care uită să-și plătească impozitele, de pildă, poate fi amendată, dar nu fiindcă ar fi făcut o acțiune negativă, ci fiindcă *nu a făcut* o acțiune pe care trebuia să o facă.

Există însă și omisiuni intenționate, iar cazul eutanasiei pasive pare să se încadreze în această categorie. Să ne uităm însă la un alt exemplu, pentru a evita interferența unor evaluări morale în discuție.

Să presupunem, de pildă, că o persoană nu face nimic pentru a se proteja de ploaie fiindcă dorește (nu contează din ce motiv) să își ude hainele. Dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea spune că persoana respectivă realizează o acțiune, și anume *acțiunea de a nu se proteja de ploaie*. E limpede, în cazul acesta, că persoana intenționează să nu se protejeze de ploaie. În plus, potrivit susținătorilor acestui punct de vedere, intenția de a nu mă proteja de ploaie este o cauză a umezirii hainelor mele.

Această observație are un rol important în discuție dacă ținem cont de punctul de vedere predominant în filosofia contemporană a acțiunii: într-o acțiune, intenția de a obține un anumit rezultat joacă un rol în efectuarea acțiunii și respectiv în obținerea rezultatului respectiv². Modelul acesta, susțin partizanii acțiunilor negative, s-ar aplica și omisiunilor intenționate, unde intenția de a obține un anumit rezultat ar fi chiar cauza rezultatului obținut, cu o singură diferență. În cazul acțiunilor negative intenția este direct cauza rezultatului, fără să mai fie nevoie de vreun gest care să intermedieze între cele două.

Potrivit punctului de vedere opus, omisiunile, indiferent că sunt neintenționate sau intenționate, nu sunt acțiuni. Un mod de a susține acest lucru este următorul. Orice acțiune este un eveniment în cadrul căruia agentul acțiunii trebuie să joace un anumit rol. Dar în cazul cuiva care nu

² Vezi Donald Davidson, "Actions, Reasons, and Causes", *Journal of Philosophy* 60, 1963, retipărit în *Essays on Actions and Events*, Oxford University Press. Oxford, 1980, pp. 3-19.

se protejează de ploaie nu putem vorbi despre *evenimentul neprotejării de ploaie*, iar în cazul udării hainelor, chiar dacă putem spune că se petrece un anumit eveniment, nu putem spune că persoana ale cărei haine sunt udate de ploaie joacă vreun rol activ³.

Teza potrivit căreia omisiunile intenționate sunt acțiuni negative poate fi respinsă și într-un alt mod, și anume criticând ideea că între intenția de a nu te proteja de ploaie și udarea hainelor tale ar exista o legătură cauzală, sau cel puțin o legătură cauzală similară celei care există între acțiuni și efectele acestora⁴. Controversa pe această temă e însă departe de a fi încheiată.

Un alt candidat la statutul de “acțiune negativă” ar putea fi acțiunile pe care le-am numi în mod obișnuit evitări. Acțiunea prietenului care își întârzie sosirea la oficiul poștal, chiar dacă nu poate fi numită “eșec intenționat”, ar intra în aceasta categorie. La fel, cineva care se ferește să fie lovit de o piatră realizează o acțiune al cărei conținut poate fi descris drept un fapt negativ (“faptul că piatra nu mă lovește”).

Totuși, e discutabil că scopul acțiunii, în cazul în care ar putea fi descris ca fapt negativ, ar trebui să determine calitatea acțiunii – aceea de a fi o acțiune negativă.

Atunci când vorbim despre acțiuni, noi le numim fie descriind ceea ce face agentul acțiunii, fie indicând scopul urmărit de acesta. În felul acesta, de pildă, am putea descrie aceeași acțiune drept acțiunea de a introduce și de a răsuci cheia în broasca ușii, sau drept acțiunea de a încuia ușa, sau chiar spunând că este acțiunea de a nu permite altor persoane accesul în casă. Dar dacă avem în vedere această distincție și considerăm, în plus, că doar descrierea acțiunilor agentului poate da calitatea acțiunii, și nu și descrierea acțiunii în termenii scopului urmărit de acesta, atunci nu vom considera că evitățile sunt acțiuni negative. Aceasta pentru că, chiar dacă scopul acțiunii poate fi descris ca un fapt negativ, dacă ne limităm la a descrie ce face efectiv agentul acțiunii, nu vom descrie nimic negativ.

Există însă și cazuri în care descrierea scopului urmărit pare să coincidă cu descrierea comportamentului persoanei care urmărește scopul respectiv. Acestea sunt cazurile în care un om se abține să facă un anumit lucru. Un mim care se preface, într-o anumită situație, că este o statuie, urmărește să nu își miște corpul, iar pentru aceasta, după ce adoptă postura statuii pe care o întruchipează, se abține să își miște corpul⁵.

3 Vezi Donald Davidson, "Reply to Bruce Vermazen", în B. Vermazen and M. B. Hintikka (editori), *Essays on Davidson: Actions and Events*, Oxford University Press, Oxford, 1985, pp. 172-76.

4 Vezi, de pildă, Carolina Sartorio, *Omissions and Causality*, în curs de publicare în *Noûs*, text accesibil la adresa: <http://philosophy.wisc.edu/sartorio/oac.pdf>.

5 Exemplul mimului apare în Kent Bach, *Refraining, Omitting, and Negative Acts*, text în curs de publicare în T. O'Connor și C. Sandis (editori), *Companion to the Philosophy of Action*, Wiley-Blackwell, Oxford. Textul este accesibil la adresa: <http://userwww.sfsu.edu/~kbach/Bach.Refraining&Omitting.pdf>.

Diferența dintre cazul mimului care se abține să își miște corpul și cazul omului care omite, în mod intenționat, să se protejeze de ploaie, pare să stea în faptul că mimul depune un anumit efort și utilizează o abilitate a cărei dezvoltare cere exercițiu și obișnuință.

Este însă acesta cazul unei acțiuni negative? Dacă a depune un anumit efort înseamnă a face ceva, atunci mimul face o anumită acțiune. Dar nu ar putea fi descrisă acțiunea lui în așa fel încât să nu mai se vorbească despre fapte negative? Nu am putea spune, de pildă, că își încordează mușchii într-un anumit fel, sau că și-i relaxează, că în felul acesta se străduiește să își mențină echilibrul ș.a.m.d.? Într-un astfel de caz, însă, acțiunea lui ar fi o acțiune pozitivă, și nu una negativă⁶.

Există, poate, cazuri de abțineri care nu presupun nici un fel de efort fizic. Dar în măsura în care presupun un anumit efort, același raționament de mai sus pare să ne conducă la concluzia că presupun acțiuni pozitive, și nu acțiuni negative.

Ce s-ar întâmpla însă în situația unei abțineri pentru care n-ar trebui să facem nici un efort? Nu am putea spune că o asemenea abținere reprezintă o acțiune negativă? Discuția este, și în acest caz, deschisă⁷.

2. Să păstrăm în minte, deocamdată, cele două cazuri controversate – cel al omisiunilor intenționate și cel al abținerilor realizate fără efort⁸. Iar acum să luăm în considerare câteva observații care ar putea să ne ajute să ne lămurim în chestiunea acțiunilor negative.

Să observăm, mai întâi, că există un context neutru în care putem vorbi despre afirmații și negații fără nici un fel de dificultăți – contextul actelor de vorbire⁹. Iar actele de vorbire sunt, în fond, acțiuni verbale. În cazul lor, tipul acțiunii e dat de forța ilocuționară a actului de vorbire, iar conținutul acțiunii pare să țină de componenta locuționară a actului respectiv.

Dacă îi promit soției, de pildă, că o să fac ordine pe biroul meu, realizez o acțiune cu un conținut afirmativ. Dacă îi promit, în schimb, că nu o să fac ordine pe biroul ei (fiindcă m-a rugat să-i las lucrurile neatınse), realizez o acțiune verbală cu un conținut negativ. Dar promisiunea că nu voi face un anumit lucru nu este o “promisiune negativă”, ci o promisiune ca oricare alta.

Dacă admitem că nu conținutul locuționar, ci forța ilocuționară dă calitatea pozitivă sau

6 Obiecția de aici reprezintă o reformulare a obiecției din Kent Bach, *op. cit.*

7 Vezi, de pildă, Benjamin Mossel, "Negative Actions", în curs de publicare în *Philosophia*. Textul este publicat online pe site-ul <http://www.springerlink.com>.

8 Diferența dintre cele două cazuri ar putea fi scoasă mai bine în evidență spunând că o omisiune poate să aibă ca efect și un fapt pozitiv, și e discutabil că are vreun conținut, în timp ce o abținere realizată fără efort are de obicei ca efect un fapt negativ, și e mai degrabă acceptabil că are și un conținut negativ.

9 Vezi J. L. Austin, *How to do Things with Words*. Oxford University Press, Oxford, 1962 și J. R. Searle, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

negativă a acțiunilor verbale pe care le facem atunci când realizăm acte de vorbire, atunci problema noastră este ca și rezolvată. Aceasta pentru că nici un act de vorbire nu poate avea o forță ilocuționară negativă.

Într-adevăr, dacă îi spun soției că nu-i promit că o să fac ordine pe biroul meu, nu realizez o promisiune negativă. Prin rostirea propoziției “Nu promit că o să fac ordine pe birou.” eu fac, pur și simplu, *un alt act de vorbire* – acela de a preciza că nu fac o anumită promisiune. Iar precizarea că nu fac o anumită promisiune are un conținut negativ¹⁰, dar nu și o forță ilocuționară negativă.

Pe scurt, dacă privim actele de vorbire ca acțiuni verbale, atunci vom vedea că “pozitiv” și “negativ” nu pot privi decât conținuturile (locuționare ale) acțiunilor verbale, și nu calitatea acțiunilor însele.

După părerea mea, această observație este de natură să ne facă să privim cu scepticism aplicarea calificativului de “negativ” acțiunilor, deși ea nu ne împiedică să ne întrebăm în ce sens putem vorbi despre acțiuni non-verbale *cu conținut negativ*¹¹. Dar această din urmă întrebare nu privește, după cum am văzut, problema acțiunilor negative.

S-ar putea replica acum că unui act de vorbire i se opune, de fapt, omisiunea intenționată de a realiza respectivul act de vorbire sau abținerea de la realizarea aceluiași act. Astfel, promisiunii de a-mi face ordine pe birou nu i s-ar opune precizarea că nu promit așa ceva, și nici promisiunea că nu-mi voi face ordine pe birou, ci omisiunea intenționată de a realiza o astfel de promisiune, în contextul în care știu că se așteaptă de la mine să promit că-mi voi face ordine pe birou.

Să ne uităm însă la alte acte de vorbire. Actului de vorbire prin care e exprimată ipoteza că Pământul se învârte în jurul Soarelui, de pildă, nu i se opune omisiunea de a realiza acest act de vorbire, ci actul de vorbire prin care e exprimată ipoteza că Pământul nu se învârte în jurul Soarelui. Ordinului de a evacua clădirea nu i se opune omisiunea de a da acest ordin, ci ordinul de a nu părăsi clădirea. Iar exemplele ar putea continua.

Mi s-ar putea reproșa, în acest punct, că presupun că nu putem vorbi despre acțiuni negative fără să indicăm căror acțiuni pozitive (sau afirmative) li s-ar opune acțiunile pe care le numim “negative”. Iar adevărul este că nu știu cum aș putea răspunde la un asemenea reproș. Personal, nu pot să concep un alt fel de utiliza expresia “acțiune negativă”.

Ceea ce am văzut deocamdată este că atunci când vorbim despre acțiuni verbale sau acte de vorbire, existența unei opoziții între două acțiuni este determinată de conținutul acestora, și nu de

10 S-ar putea adăuga, în acest caz, că precizarea mea are un efect perlocuționar negativ – acela de a o descuraja pe soția mea să spere că îmi voi face ordine pe birou. Dar efectul perlocuționar nu dă nici el calitatea acțiunii verbale pe care o fac atunci când realizez respectivul act de vorbire.

11 E important însă să distingem între *conținutul unei acțiuni* și *conținutul descrierii unei acțiuni*.

faptul că una dintre ele ar fi o “acțiune negativă”.

Nu am stabilit însă că singurul caz în care două acțiuni s-ar opune una celeilalte ar fi cel în care acestea ar fi identice calitativ, una dintre ele având un conținut afirmativ iar cealaltă un conținut negativ. În cazul actelor de vorbire, de pildă, putem observa că *presupunerii* că Soarele se învârte în jurul Pământului nu i se opune doar *presupunerea* că Soarele nu se învârte în jurul Pământului, ci și *afirmația* că Soarele nu se învârte în jurul Pământului.

3. Ceea ce vreau să sugerez, în încheierea acestui text, este că “problema acțiunilor negative” are ca sursă utilizarea ideii de negație într-un context nepotrivit. Putem vorbi despre conținuturi propoziționale negative, și poate și despre “fapte negative”, dar atunci când trecem de la a vorbi despre *conținutul negativ al unei acțiuni*, fie ea și non-verbală, la a vorbi despre *o acțiune negativă*, ajungem într-un impas filosofic.

Iar ceea ce ne indică, după părerea mea, cel mai bine că ne aflăm într-un astfel de impas este faptul că nu mai putem identifica, în cazul candidaților la statutul de acțiuni negative, acțiuni contrare. Acest lucru e scos mai bine în evidență de analiza cazurilor în care realizăm acțiuni verbale, dar poate fi observat și în cazul acțiunilor non-verbale.

Să ne gândim, de pildă, la acțiunea de a aprinde lumina într-o cameră, acționând un întrerupător. Ceea ce i se opune ar putea fi o acțiune cu un conținut opus – cea de a preveni aprinderea luminii în cameră, sau o acțiune de o calitate diferită – cea de a stinge lumina în cameră, de pildă. Dar în nici un caz nu am spune că i se opune, pur și simplu, absența acțiunii de a aprinde lumina.

În mod similar, cineva poate formula o ipoteză, iar acțiunea opusă poate fi exprimarea ipotezei cu un conținut opus, sau respingerea ipotezei formulate inițial. Dar nu am spune că o persoană care tace realizează a acțiune opusă față de cea realizată de o persoană care emite o anumită ipoteză.

Cu siguranță că sunt destule cazuri în care am avea nevoie de clarificări, pentru a vedea în ce sens două acțiuni se pot opune una celeilalte. Dacă problema acțiunilor negative este abandonată, atunci am putea vedea mai limpede că în locul ei se profilează o întrebare fertilă: “În ce fel se pot opune reciproc acțiunile noastre?”

Sugestia mea este că pentru a putea răspunde în mod satisfăcător la această întrebare trebuie să privim acțiunile, fie că sunt acțiuni verbale, fie că nu sunt, în contextul activităților în care apar ele în mod obișnuit.

Un punct de pornire pentru o asemenea investigație ar fi următorul. Dată fiind o secvență de acțiuni realizate în vederea unui anumit scop, o acțiune se opune, într-un sens larg, unei alte acțiuni, atunci când fie previne apropierea față de scopul urmărit pe care ar fi produs-o acțiunea inițială, fie ne îndepărtează de scopul urmărit, în aceeași măsură în care acțiunea inițială ne-ar fi apropiat de acesta.

Afirmării unei anumite propoziții, de pildă, în cadrul unei argumentări care vizează să crească gradul de acceptabilitate al unei teze oarecare, i se opune negarea propoziției respective, sau afirmarea propoziției cu un conținut contrar, tocmai în virtutea faptului că asemenea acțiuni ne-ar îndepărta de scopul propus – sporirea acceptabilității tezei.

Cred că toate aceste lucruri ar merita să fie detaliate în cadrul unei teorii care să dea seama, deopotrivă, atât de opozițiile între acțiuni non-verbale, cât și de opozițiile între acțiuni verbale (și poate și de cazurile în care unul dintre elementele aflate în opoziție este o acțiune verbală, iar celălalt este o acțiune non-verbală). Nu mi-am propus, însă, să realizez acest lucru aici.